

**A MÍVELT NEMZETEK
REMEK TOLLÚ
ÉS NAGY HASZNÚ
ÍRÓINAK FORDÍTÁSA**

*A MÍVELT NEMZETEK
REMEK TOLLÚ ÉS NAGY HASZNÚ ÍRÓINAK
FORDÍTÁSA*

A MŰFORDÍTÁS ÖSZTÖNZÉSE
A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ELSŐ KÉT ÉVTIZEDÉNEK
IRODALMI PROGRAMJÁBAN

Tudományos konferencia
ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet
Klaniczay terem

2025. szeptember 24–25.

A magyar nyelv kiművelése, ápolása, az irodalom céljaira való alkalmassá tétele a 18. század második felétől folyamatosan napirenden volt a magyarországi politikai, tudományos és közbeszédben. Ez a program természetes módon épült be az 1825. évi országgyűlésen az akadémia ügyében elhangzott beszédekbe, majd a Tudós Társaság tényleges megalapításához kapcsolódó iratokba. A magyar nyelv ügye összekapcsolódott továbbá azzal a szándékkal, hogy a világirodalom híres remekművei színvonalas műfordításban váljanak elérhetővé az egyre nagyobb számú és szélesebb körű igényekkel fellépő magyar olvasókör számára. A műfordítások készítésének előmozdítása a Tudós Társaság irodalmi programjának lényeges elemeként került bele az alapító okiratba:

„Hogy a’ tudós Társaság a’ tudományokat, művészséget foganattal terjeszt-
hesse, magyar nyelven irt különféle munkák közre bocsátása szükséges; egyes
tagjait tehát mindenek felett eredeti munkák, saját elme szülemények alkotá-
sára ösztönzi, nem felejtetvén azonban velek e’ mellett a’ mívelt nemzetek, úgy-
mint: a’ régi görög és római, az újabb olasz, franczia, angol, német ’s a’ t. remek
tollu ’s nagy hasznu Iróik fordítását, mert nyelvünket ez által is több rövidség,
hajlékonyság, tömörttség és kerekdedség kellemesítheti.”

(A’ magyar tudós társaság alaprajza és rendszabásai, Pesten, 1831)

A Társaság a kezdetektől igyekezett megszervezni a műfordítások készítését, kiadását, s ellenőrizni azok minőségét. 1831. május 16-án 71 lefordítandó külföldi színmű címét állították össze, s ehhez fordítókat kerestek; június 2-án a „M. Academia kebelbeli tagjait felszólítja az idegen nyelveken írt becsebb színdarabok magyarra leendő lefordítására”. 1833-ban elindították a *Külföldi játékszín*-sorozatot: 1842-ig 19 kötetnyi fordítás jelent meg, elsősorban kortárs drámák és színművek. Két külön sorozat indult az ókori szerzők műveinek kiadására: a *Római classicusok magyar fordításokban* (1836–1845, 5 kötet) és a *Hellen classicusok magyar fordításokban* (1840–1846, 3 kötet). A Társasághoz beküldött kéziratokat többnyire két lektorral ellenőriztették, s megfogalmazták az általános elvárást, mely szerint „az eredetinek, mind értelmét, ’s kifejezése’ formáját, mind hangját ’s mennyire lehet egész külső mineműségét tekintve, hű másolata legyen; hibátlan, keresetlen, tárgyhoz szabott szép nyelven”.

A Magyar Tudós Társaság első műfordítás-sorozatai (1833–1846)

Külföldi Játékszín

1. *Iphigenia Taurisban*: drama Goethétől; ford. Kis János. Pesten: Trattner–Károlyi, 1833.
2. *Nők iskolája*: vígjáték / Molière; magyarosítva Árvay Gergely által. Pesten: Trattner–Károlyi Ny., 1833.
3. *A' nőtelen philosophus*: vígjáték három felvonásban / Nota Alberttől; ford. Császár Ferencz. Pesten: Trattner–Károlyi', 1833.
4. *A' játékos*: drama öt felvonásban / Ifflandtól; ford. Thaller István. Budán: M. Kir. Egy., 1834.
5. *Alzir vagy Az amerikaiak*: szomorújáték öt felvonásban / Voltairetől; ford. Jakab István. Budán: a' Magyar Kir. Egyetem' bet., 1834.
6. *Tancred*: szomorújáték / Voltaire; ford. Árvay Gergely. Budán: A' Magyar Tudós Társ.; A' Magyar Kir. Egyetem betűivel, 1834.
7. *A' bot-csinálta doctor*: vígjáték három felvonásban / Molière után Kazinczy Ferencz. Budán: M. Kir. Egy., 1834.
8. *Barnhelmi Minna, vagy A' katona-szerencse*: vígjáték öt felvonásban / Lessingtől; ford. Kazinczy Ferencz. Budán: A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1834.
9. *Turandot*: tragi-comoedia Gozzi után / Schiller; ford. Gáthy János. Budán: A' Magyar Kir. Egyetem betűivel, 1835.
10. *A végrendelet*: drama öt felvonásban / Ifflandtól; ford. Külkey Henrik. Budán: a' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1835.
11. *Orestes*: szomorújáték / astii gróf Victorius Alfieri; ford. Császár Ferencz. Budán: Egyetem betűivel, 1836.
12. *Sophonisba*: szomorújáték öt felvonásban / Alfieri Victoriustól; ford. Császár Ferencz. Budán: M. Kir. Egy., 1836.
13. *Messinai hölgy*: szomorújáték öt felvonásban / Schillertől; ford. Szenvey József. Budán: A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1836.
14. *A' zászlótartó*: vígjáték három felvonásban / Schrödertől; ford. Fel-Apát-hi Molnár Sándor. Budán: A' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1838.

15. *A' levelezők*: vígjáték két felvonásban / B. Steigenteschtől; ford. Külkey Henrik; – Uő. Ész és szív. Vígjáték egy felv. Ford. ua. – *Kénytelen házasság*: vígjáték egy felvonásban / Moliére után Kazinczy Ferencz. Budán: M. Kir. Egyet. bet., 1839.
16. *Rágalom iskolája*: vígjáték / Brinsley Sheridan Richard után angolból Tóth Lőrinc által. – Budán: M. Kir. Egy., 1839.
17. *Romeo és Julia*: Szomorújáték öt felvonásban / Shakespeare után magyarázta Náráji Náray Antal. Budán: A' M. Kir. Egyetem' bet., [1839].
18. *A hazudság*: vígjáték öt felvonásban Federicitől; olaszból Galvácsy László. Budán: M. Kir. Egy., 1840.
19. *Miss Sara Sampson*: Szomorújáték öt felvonásban / Lessingtől; ford. Kazinczy Ferencz. Budán: M. Kir. Egy., 1842.

Római classicusok magyar fordításokban

1. *Sallustius C. C. épen maradt minden munkái*; ford. Kazinczy Ferencz. Budán: Egyetem betűivel, 1836.
2. *Beszédek, levelek és Scipio' álma* / M. T. Cicero; ford. Kazinczy Ferencz. Budán: Egyetem betűivel, 1837.
3. *Caesar C. Julius minden munkái. 1. A' gallus háborúról*; ford. és jegyz. bővíté Szenczy Imre. Budán: Egyetem betűivel, 1839.
4. *Caesar C. Julius minden munkái. 2. A' polgári, alexandriai, africai és hispaniai háborúkról*; ford. és jegyz. bővíté Szenczy Imre. Budán: Egyetem betűivel, 1840.
5. *Tibullus Albius elégiái*; ford., jegyz. Egyed Antal. Pesten: Eggenberger, 1845.

Hellen classicusok magyar fordításokban

1. Ödipusz, a király: Szophoklesz színműve – *Iphigeneia Auliszban*: Eüripidesz színműve; ford. Guzmics Izidor. Budán: Egyetem betűivel, 1839–1840.
2. *Párhuzamos életrajzok Plutarchból*; ford. Székács József. Budán: Egyetem betűivel, 1839–1840.
3. *Homeros Odysseiája*; ford. Szabó István; kiad. a Magyar Tudós Társaság. Pest: Kilián, 1846.

PROGRAM

2025. szeptember 24., szerda

9:30 Megnyitó

1. szekció, elnök: Józsan Ildikó

9:35–10:00 **Egyed Emese**

Francia művek (magyarul) a *Külföldi Játsszósín* könyvsorozatban

10:00–10:25 **Szalisznyó Lilla**

„...mind a’ repertorium, mind a’ literatúra nyerjen”

A Magyar Tudós Társaság drámafordítási programjai az 1830-as években

10:25–10:50 **Kaló Krisztina**

Angol drámák fordítása a Magyar Tudós Társaság irodalmi programjában 1831 és 1847 között

10:50–11:15 Vita, hozzászólások

11:15–11:30 Kávészünet

2. szekció, elnök: Tüskés Gábor

11:30–11:55 **Csörsz Rumen István**

Dunán, Száván innen és túl. Székács József: *Szerb népdalok és hősregék* (1836)

11:55–12:20 **Gulyás Judit**

Mailáth János mese- és mondagyűjteménye Kazinczy Ferenc fordításában

- 12:20–12:45 **Tóth Kálmán**
„Frau Generálin lesz Magából, vagy elhord a’ szekermen-
cezett manó”. Kazinczy *Minna von Barnhelm*-fordításának
interkulturális alakzatai
- 12:45–13:00 Vita, hozzászólások
- 13:00–14:00 Ebédszünet

3. szekció, elnök: Falvay Dávid

- 14:00–14:25 **Szegedi Eszter**
Camillo Federici Magyarországon: Galvácsy László
A’ hazudság, vígjáték öt felvonásban
- 14:25–14:50 **Farkas Mónika**
Császár Ferenc Alfieri-fordításai
- 14:50–15:15 **Simona Nicolosi**
A lehetetlen kihívás: Alberto Nota *Il filosofo celibe* című víg-
játéka Császár Ferenc fordításában
- 15:15–15:40 Vita, hozzászólások
- 15:40–16:00 Kávészünet

4. szekció, elnök: Tamás Ábel

- 16:00–16:25 **Imre Flóra**
Baróti Szabó Dávid Horatius-fordításai
- 16:25–16:50 **Fórizs Gergely**
Kazinczy, Wieland és a *mesótes* világirodalma
- 16:50–17:15 **Déri Balázs**
Szabó István *Homerje és Odysseája*
- 17:15– Vita, hozzászólások

2025. szeptember 25., csütörtök

5. szekció, elnök: Hites Sándor

9:30–9:55	Studer-Kovács Veronika Íz és egyetemesség – A nyelvi ideál változatai Bessenyei, Péczei és Révai fordításai mentén
9:55–10:20	Ferenczi Attila Kazinczy Sallustius-fordításai
10:20–10:45	Lengyel Réka Kazinczy Cicero-fordításai
10:45–11:00	Vita, hozzászólások
11:00–11:10	Kávészünet

6. szekció, elnök: Vaderna Gábor

11:10–11:35	Patonai Anikó Ágnes Eötvös József és Csató Pál Victor Hugo <i>Angelo, Padua zsarnoka</i> című drámájáról készült fordításairól
11:35–12:00	Paraizs Júlia Csokonai-utalások Arany János <i>Szentivánéji álom</i> -fordításában
12:00–12:25	Józan Ildikó „Csak amúgy szorul szóra lemorzsolgatni”? A fordító, aki a maga sorsán sem tud fordítani
12:25	Vita, hozzászólások
13:00	Zárszó

AZ ELŐADÁSOK EXPOZÉI

Csörsz Rumen István

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet XVIII. századi osztály

Dunán, Száván innen és túl. Székács József: *Szerb népdalok és hősregék* (1836)

A reformkori magyar tudományos és irodalmi folyóiratok gazdag terepet biztosítottak a nemzetközi populáris irodalom hazai bemutatására. Nem volt mögötte tudatos műfordítói program, de az írók műfordítói érdeklődése, mintakeresése e tekintetben sokszor találkozott a szerkesztők szándékaival. A világirodalom folklorikus rétegéből (a tágan értelmezett közköltészetből) érkező verses alkotások, „népdalok”, „népballadák”, „néprománczok” hatása Horváth János és Fried István révén állandó téma az irodalomtörténetben. Az előadás ezek kiegészítésekképp azt vizsgálja, milyen mértékben használják a fordítók a magyar közköltészet és – amennyire ismerhették – a népköltészet formuláit, amikor idegen nyelvekről magyarra ültették át ezeket. Része lehetett-e a külföldről érkező népdal és ballada a magyar közkultúrának, vagy inkább irodalmi jelleget kapott a fordítások során? Székács József *Szerb népdalok és hősregék* (Pest, 1836) című fordításkötete e formai kísérletekről tanúskodik, máig élvezetes nyelven.

Déri Balázs

ELTE BTK Ókortudományi Intézet Vallástudományi Tanszék

Szabó István *Homerje és Odysséája*

Szabó István az utókortól rendre megkapja a fordítástörténeti helyének jogosan kijáró elismerést: 1846-ban megjelent fordítása az első teljes és megjelent *Odysséia*-átültetés. Egyébként pedig inkább (valószínűleg nem teljesen igaz-

ságtalan) fanyalgás a kései utókor véleménye. A saját koré nem ennyire. Az előszóíró Hunfalvy Pál Szabó 1853-ban megjelent *Ilias*-fordítását így méltatja, az első teljesre (1821) utalva: „Vályi-Nagynak igen méltó utódja lett”. Érdekes összevetni a közvetlen kortárs kritikát-bemutatást éppen a később legnagyobb tehetételnek számító nyelvújítási vagy régies(kedő) stílust illetően: hogyan, idegenkedve olvasta-e a kortárs irodalomértő az átültetést? „Átjön-e” a magyar fordításon egy ógörögül tudónak az eredeti epikus nyelvezet? Hiányolja-e az eredeti metrika hű követését? És amit nem tudhatott a kortárs: mi maradt meg Szabó István *Odyssea*-jából a nekünk oly familiáris Devecserinél?

Egyed Emese

Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézet Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Francia művek (magyarul) a *Külföldi Játsszósín* könyvsorozatban

A 19. század Európájában egyre erőteljesebb, egyszersmind differenciáltabb a színház társadalmi szerepe, az időszaki sajtóval együtt megkérdőjelezhetetlen hatással van főleg városi környezetére. A Magyar Tudós Társaság *Külföldi Játsszósín* sorozatában öt francia dráma jelent meg, Voltaire- és Molière-munkák magyar fordításai; kettőnek Kazinczy Ferenc, más kettőnek Árvay Gergely, egynek pedig Jakab István volt a fordítója. Tudjuk, az eredeti nyelvből való fordításokra vonatkozó tudóstársasági javaslattevő maga a főtítkár, Döbren-tei Gábor volt, nagyigényű javaslata és a megvalósult sorozat egybevetése is rendkívül tanulságos. A tervezett konferencia-előadás arra keres választ, hogy a 19. század első fele franciaországi (főleg párizsi) és – a Habsburg állam részét képező – magyarországi-erdélyi színházi világában e szerzők, művek, fordítók helye hol jelölhető ki; közönségpolitikai vagy intézménypolitikai elvek vezethettek e kanonizációs hatásmechanizmusú projekt-elemhez. Hiszen a francia klasszikusok nem mindegyike maradt népszerű a 19. század eleje nyugat-európai színpadain, továbbá e műveknek már léteztek magyar fordításai.

Császár Ferenc Alfieri-fordításai

Magyarországon a 19. század első felében bár számos idegen nyelven írt mű volt olvasható magyarul, az olasz szerzők írásai közül igen kevésnek született magyar fordítása, Almási Balogh Pál így fogalmazott a kérdést illetően: „Mikor fogja honunk Olaszhon géniuszainak munkáit anyai nyelven bírni?” Császár Ferenc (1807-1858) az egyike volt azon első értelmiségieknek, akik nagymértékben hozzájárultak az olasz kultúra magyarországi népszerűsítéséhez. Az olasz irodalommal valószínűleg 1830-tól került szorosabb kapcsolatba, amikor megkezdte tanári és közigazgatási munkáját Fiumében. A Magyar Tudományos Társaság tagjai közé egy 1832-ben, olasz nyelven írt magyar nyelvtankönyvvel nyert felvételt. Fordítói tevékenysége során számos művet ültetett át magyarra, többek között Alberto Nota *Il filosofo celibe*, Silvio Pellico *Francesca da Rimini* című darabját, illetve Cesare Beccaria *Dei delitti e delle pene* című traktátusát. Előadásomban a Magyar Tudós Társaság felhívására készített két Alfieri-fordítását, a *Sophonisbát* és az *Orestest* vizsgálom.

Az eredeti és a magyar változatot egyrészt nyelvi-tartalmi szempontból hasonlítom össze. Alfieri életművében különleges helyet foglal el az *Oreste* és a *Sophonisba*, mivel nem konkrétan a zsarnok uralkodóval való szembenállást mutatják be, mint például a *Filippo* vagy az *Antigone* című tragédiái. Az *Oreste* a belső vívódást, az ismeretlen, külső erőnek való kiszolgáltatottságot helyezi középpontba, egy olyan előre elrendelt sorsot, ami elől nincs menekvés, hasonlóságot mutatva például a korszakban Magyarországon is népszerű és sokat játszott *Mirrával*. A *Sophonisbában*, bár maga Alfieri meglátása szerint a „másodrangú” tragédiái közé tartozik, ezzel szemben megfigyelhető, hogy inkább a hétköznapi érzelmek és az emberi léptékű hősiesség és önfeláldozás kerül előtérbe a karakterábrázolásban. Bár a két darab látszólag nem tartozik Alfieri legismertebb művei közé, a magyar közönség ízlésvilágához talán közelebb álltak, mint a nagy „zsarnokölő” tragédiái. Mindazonáltal a bennük felvillantott finomabb cselekmény- és gondolati váz elősegíthette a magyar közgondolkodásnak és nemzeti lelkületnek a reformkor törekvéseihez illeszkedő formálását.

Másrészt a két tragédiát vizsgálom a magyarországi fogadtatásuk kapcsán is. Alfieri munkásságáról elmondható, hogy általában véve nem kapott különösebb figyelmet a hazai kulturális-irodalmi életben egészen a 20. század végéig. A 19. századi magyar sajtótermékekben ugyanakkor a Császár-féle fordítások

megjelenése körüli időszakban (1836) gyakran olvashatunk a szerző szellemiségéről, drámai műveinek jelentőségéről, illetve a két tragédia értékeiről. A téma mélyebb feltárásához többek között a *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, a *Közhasznu esmeretek tára*, a *Hasznos Mulatságok*, a *Jelenkor*, a *Tudománytár*, a *Társalkodó* című kiadványokat, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Császár Ferencsel kapcsolatos állományt hívom segítségül, különös tekintettel a *Császár Ferenc feljegyzései*, *jegyzetei* és *Császár Ferenc kritikát érdeklő levelei* című iratanyagokra.

Ferenczi Attila

ELTE BTK Ókortudományi Intézet Latin Tanszék

Kazinczy értelmező Sallustius-fordítása

Kazinczy leveleiből és visszaemlékezéseiből egyértelműen kiderül, hogy őt elsősorban a római történetíró stílusa, írásművészete nyűgözte le, és ennek magyar nyelvű újraalkotása volt a legfontosabb célja Sallustius-fordításainak. Ez magyarázza azt is, hogy a munkát a szerző folyamatos elégedetlensége kísérte, és hosszú évek alatt több változatot is készített. Ezeknek a fordításoknak a mai olvasója azonban a szerzői nyilatkozatok ellenére sem különítheti el a stílus kérdését a fordítás többi aspektusának vizsgálatától. Az előadás célja, hogy Kazinczyt a fordításain keresztül a Sallustius-szövegek értelmezőjeként mutassa be, módszertana pedig a fordított olvasás: a Sallustius-szövegek olyan szöveghelyeiből indul ki, amelyek az újkori befogadó számára nehézséget okoznak, azaz kérdések elé állítják olvasóikat. Az előadás Kazinczy válaszait kívánja megvizsgálni.

Fórizs Gergely

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet XIX. századi osztály

Kazinczy, Wieland és a mesótes világirodalma

A Magyar Tudós Társaság legelső kiadványai között található Horatius episztoláinak 1833-ban megjelent fordítása. A verseket Kis János magyarította rímes alexandrinokban, a hozzájuk tartozó jegyzetanyagot pedig Kazinczy Ferenc ültette át, Christoph Martin Wieland először 1782-ban közzétett kommentárjai alapján. A Horatius-textusokhoz fűzött Wieland-féle jegyzetek messze túlmutatnak a szokványos tudós szövegmagyarázatok keretein. Többek között azért, mert a kiadó itt saját irodalmi-esztétikai nézeteit is megfogalmazza, beleszöve azokat az episztolák kísérettanulmányaiba és az egyes szöveghelyek értelmezéseibe.

Az előadás célja az, hogy felmutassa e Horatius-kommentárok jelentőségét Kazinczy művelődési programjára nézve. Először bemutatom, hogy mi tudható a fordítás létrejöttének hosszan elnyúló történetéről, kitekintéssel Kazinczy Wieland-recepciójának egészére. A továbbiakban pedig arra törekszem, hogy – e kommentárok kapcsán – kimutassam Kazinczynál Wieland antik és újkori szerzők (főként a xenophóni Szókratész, Arisztotelész, Horatius és Shaftesbury) tanainak eklektikus kombinálásával és újra értelmezésével kialakított korai ’világirodalmi’ projektjének hatását. Ehhez főként Kazinczy néhány ismert és kevésbé ismert programadó versét fogom elemezni.

Gulyás Judit

ELTE HTK Néprajztudományi Intézet Folklór osztály

Mailáth János mese- és mondagyűjteménye Kazinczy Ferenc fordításában

Mailáth János *Magyarische Sagen und Maehrchen* című gyűjteménye 1825-ben jelent meg Brünnben. Gaal György pár évvel korábban szintén németül, Bécsben megjelent kiadványa után ez volt a második, magyar meséket tartalmazó gyűjtemény az elit irodalom színterén (tehát nem a populáris nyomtatványok piacán). Gaal és Mailáth gyűjteményeinek pozitív kritikai visszhangja volt a német nyelvű kultúrában, és érdektelenség övezte azokat itthon; magya-

mul csak négy évtized múlva láttak napvilágot. Ez a megkésetttség a Mailáth-kötet esetében azért is érdekes, mert megjelenése után szinte azonnal lefordította magyarra Kazinczy Ferenc, aki azután az 1820-as évek végén Toldy Ferencet bízta meg azzal, hogy fordításának kiadót találjon Pesten. A Kazinczy-féle fordítás azonban végül mégsem jelent meg, csupán 1864-ben tudta kiadni Kazinczy Gábor; a kéziratokat az MTA Kézirattára őrzi. Az előadásban Kazinczy Ferenc fordításának jelentőségét és jellegzetességeit, valamint a meghiúsult kiadás történetét mutatom be a mese műfajról kialakított korabeli értelmezések kontextusában.

Imre Flóra

ELTE BTK Ókortudományi Intézet, Eötvös József Gimnázium

Baróti Szabó Dávid Horatius-fordításai

Baróti Szabó Dávid elsősorban *Aeneis*-fordítóként ismert, de ő volt az egyik vezéralakja az időmértékes verselés magyar nyelven való meghonosításának is. Saját költészetében is főként a magyar nyelv fejlesztésének célja vezette, másrészt a fordítást is ennek szolgálatába állította, ez mutatkozik meg Kazinczyval és Batsányival való együttműködésében a kassai Magyar Museum szerkesztése kapcsán. Műfordításait latin nyelvből készítette, még Milton *Elveszett Paradicsomát* is latinból fordította.

Kor- és esztétársaikhoz képest munkássága kevésbé kutatott. Én magam az elmúlt húsz évben Horatiusszal foglalkoztam, különös tekintettel magyarországi recepciójára. A közelmúltban lefordítottam Horatius *Carmen*jei 1. könyvének 1. és 3. könyvének 30. darabját. Ezeket a szövegeket (és még négy másik Horatius-verset) lefordította Baróti Szabó Dávid is. Szövegközpontú elemzést, a latin eredeti recepciójára reflektáló, az eredeti szöveg mai értelmezésével való összehasonlítást, a fordítás nyelvi-stilisztikai jellemzőinek vizsgálatát szándékozom ismertetni előadásomban., illetve Baróti Szabó Dávid Horatius-fordításainak elhelyezését a magyar fordítástörténetben.

Józan Ildikó

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék

„Csak amúgy szorul szóra lemorzsolgatni”?
A fordító, aki a maga sorsán sem tud fordítani

Az előadás azt vizsgálja, hogy a fordításról való gondolkodás hogyan lép túl a kanonizálódó irodalom határain, és a Magyar Tudós Társaság programjai, illetve a kezdeményezésére megjelenő fordítások milyen szerepet játszanak a fordításról való gondolkodás vulgarizálódásának megindulásában és folyamatában. Emellett annak a képnek szeretné megmutatni néhány aspektusát, amelyet az irodalmi kánonon kívül eső vagy ennek a peremvidékén elhelyezkedő írások rajzolnak a fordítóról, s arra kérdez rá, hogy a mindennapi élet milyen jelenségeinek megértéséhez szolgál modellként a fordítás a Magyar Tudós Társaság alapítását megelőző és követő évtizedekben.

Kaló Krisztina

EKKE Anglisztika és Amerikanisztika Tanszék

Angol drámák fordítása a Magyar Tudós Társaság irodalmi programjában 1831 és 1847 között

Az előadás témája a Magyar Tudós Társaság irodalmi programjának vizsgálata, különös tekintettel az éves jelentéseiben és jegyzőkönyveiben dokumentált angol nyelvű drámák magyarra fordítására. A kiválasztási elvek, a célok és az érintett fordítók vizsgálatával a kutatás rávilágít a drámafordítások szerepére a magyar irodalom és nyelv reformjában.

Magyarországon az európai dráma kulcsfontosságú kulturális jelenség volt, amely a modernitás eszméit és a kifinomult irodalmi formákat vezette be. A Magyar Tudós Társaság a klasszikus drámák és a német, francia, olasz művek mellett fontosnak tartotta az angol színdarabok fordítását, mivel olyan eszközként tekintett rájuk, amely révén a magyar közönség megismerkedhetett a különböző színvonalú struktúrákkal, erkölcsi dilemmákkal és kulturális eszmékkel. William Shakespeare, Richard B. Sheridan és a kor más vezető drámaíróinak

darabjait stratégiai szempontból választották ki művészi értékük és a magyar színpad gazdagítására való alkalmasságuk miatt.

Ez a tanulmány az e választások mögött meghúzódó vezérelveket vizsgálja, beleértve a magyar társadalmi és kulturális kontextusban való relevanciájukat és a nyelvi kihívásokat. Megvizsgálja, hogy a fordítók hogyan birkóztak meg a drámaszövegek összetettségével – nemcsak a nyelvet, hanem a ritmust, a humort és a drámai árnyalatokat is megragadva –, és hogy ezek az erőfeszítések hogyan befolyásolták a magyar irodalmi esztétikát. Különös figyelmet kapnak azok a fordítók, akik az eredeti szövegekhez való hűség és a magyar közönség számára történő adaptálás szükségessége között egyensúlyoztak. A kutatás azt is feltárja, hogyan használták ezeket a fordításokat a nyelvművelésben, kiemelve szerepüket a magyar nyelv ékesszólásának, pontosságának és kreatív kifejezőmódjának előmozdításában.

Azáltal, hogy a Társaság drámafordítási programját a magyar irodalom modernizálására irányuló szélesebb körű erőfeszítéseken belül helyezi el, a tanulmány bemutatja, hogy a lefordított darabok hogyan játszottak szerepet egy élénk nemzeti színházi hagyomány megeremtésében és a nyelvi reform előmozdításában. Végül feltárja, hogy a fordítás hogyan szolgált kulturális és oktatási stratégiaként, megerősítve Magyarország szellemi és művészeti integrációját Európába.

Lengyel Réka

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet XVIII. századi osztály

Kazinczy Cicero-fordításai

Kazinczy 1816 áprilisában látott hozzá Cicero néhány műve magyar fordításának elkészítéséhez. Az antik szerző munkái kedves, gyakran forgatott olvasmányai voltak, s mint fordító is példaképként tekintett rá. Egy 1816 májusában kelt levelében Helmecki Mihálynak számolt be arról, mi indította rá, hogy magyarra ültesse nagyra tartott íróelődje beszédeit és leveleit. E fordításait név nélkül tervezte megjelentetni, meg volt győződve ugyanis arról, hogy ezzel bizonyítani tudná „ellenségei”, azaz az *Osszián*-, *Egmont*- és *Yorick*-átültetéseit kritizáló ortológusok számára, hogy az általa használt nyelv és stílus igenis megállja a helyét. Megemlíti azt is, hogy Dessewffy Józsefnek megmutatta a fordítást, aki úgy vélte, Kazinczynak eddig ez a legjobb munkája. Ekkor, 1816

első felében a Catilina elleni négy beszéden, valamint két további szónoklaton (*Pro Milone*, *Pro Marcello*) dolgozott, megjelentetésüket a latin szöveggel és bőséges kommentárral kísérve képzelte el. Az elkövetkező években, 1824-ig Cicero leveleiből is lefordított egy csokorra valót, akkor már Toldy Ferencel is levelezett róluk. A fordítások bírálatára 1828-ban Toldyt, Vörösmartyt és Bajzát kérte fel. A szövegek végül csak Kazinczy halála után jutottak el a Tudós Társasághoz, kiadásukról az író más munkáival együtt 1833 novemberében született döntés. A *Római classicusok magyar fordításokban* sorozat második darabjaként 1837-ben látott napvilágot a válogatáskötet, melyben a Catilina elleni négy beszéd, összesen 35 levél és a *Scipio' álma* kapott helyet. Az előadásban bemutatom a fordítások keletkezéstörténetét, a Kazinczy által használt német és francia Cicero-kiadásokat, a szövegek retorikai-stilisztikai jellegzetességeit és a róluk készített bírálatokat.

Simona Nicolosi

SZTE BTK Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék

A lehetetlen kihívás: Alberto Nota *Il filosofo celibe* című vígjátéka
Császár Ferenc fordításában

Az előadásban Alberto Nota *Il filosofo celibe* című vígjátékának Császár Ferenc által készített fordítását vizsgálom. A jogász, költő, fordító és a Magyar Tudományos Akadémia tagja, Császár Ferenc munkásságával jelentősen hozzájárult a magyar irodalomhoz. A fordítás elemzése magában foglalja az olasz eredeti szöveg és a magyar fordítás nyelvi és tartalmi összehasonlítását, középpontjában a nyelvi és stílári eltérések, illetve egyezések állnak. Célja annak részletes bemutatása, hogyan adja vissza Császár az eredeti mű humorát és karakterábrázolását. Ezen kívül a tanulmány rávilágít a fordítás stratégiáira és kihívásaira is.

Paraizs Júlia

University of Cambridge

Csokonai-utalások Arany János *Szentivánéji álom*-fordításában

Előadásunkban Arany János műfordítói gyakorlatának egy kevésbé tárgyalt elemét, az irodalmi utalások jelenlétét és jelentőségét vizsgáljuk a költő *Szentivánéji álom*-fordításában. A kritikai kiadás munkálatai során figyeltünk fel a fordításban felfedezhető irodalmi utalásokra, többek között a Csokonai-idézetekre is. Feltűnően sok szövegpárhuzamot találtunk a fiatal Csokonai *Piramus és Thisbé*-fordítása és a *Szentivánéji álom* betétdarabjának fordítása között. A szakirodalom a Csokonai-hagyomány jelenlétét több ponton érzékelte mind Arany költészetében, mind prózaírói pályáján, s legújabbán a popularitáshoz fűződő kapcsolat mintájaként említi. Előadásunkban a *Pyramus és Thisbe*-betétdarabból indulunk ki, melynek fordítása során Arany az eredeti ötös jambus helyett páros rímű tizenkettősben fordítja a kézművesek által írt és előadott darabot. A formaváltás magyarázatát abban kereshetjük, hogy Arany a kézművesek alkalmi színdarabjában fellelhető reformációs, plebejus és latinos hagyományelemeket – a fiatal Csokonai felidézésén keresztül – a debreceni Kollégium világához kapcsolja. A fordításban felidézett Csokonai-szólam arra is rávilágít, hogy az Arany számára oly fontos emlékezhagyomány és hitelesség-kérdés Shakespeare-fordításának poétikájában is meghatározó szerepet játszik.

Patonai Anikó Ágnes

MNMKK OSZK Színháztörténeti és Zeneműtár

Eötvös József és Csató Pál Victor Hugo *Angelo, Padua zsarnoka* című drámájáról készült fordításairól

Eötvös József drámákkal és drámafordításokkal indította el az irodalmi pályafutását, pályakezdsnek tekinthető az 1830-ban készült, de elveszett *Götz von Berlichingen* fordítása, *A' kritikus apotheosisa* (1831) és *A' házassulók* (1833) is. Eötvös még 1832-ben írta meg a *Boszu* című drámát (1834-ben jelent meg és 1836-ban mutatták be). 1836 januárjában a híres előszóval (amelyhez Eötvös Szalay László segítségét kérte) megjelent Victor Hugo *Angelo* című drámá-

jának fordítása. A darabnak három fordítása került a színpadokra abban az évben: Kiss János (németből készült) munkáját Debrecenben mutatták be 1836. február 6-án, Eötvösét Miskolcon március 12-én és Csató Pál (a Magyar Tudós Társaság támogatásával készült) fordítását a budai Várszínházban 1836. április 18-án. Eötvös fordítását vidéken használták, a Csató-féle verziót 1837. augusztus 30-án már a pesti Nemzeti Színházban adták elő (Tisbé szerepében Laborfalvi Rózával), ahol 22 év alatt összesen huszonkétyszer játszották (az utolsó előadás 1859. augusztus 5-én volt). A két szöveg jelentősen eltért egymástól, keletkezésük körülményeitől elkezdve egészen a színpadi pályafutásukig.

Studer-Kovács Veronika

Urner Institut «Kulturen der Alpen» an der Universität Luzern

Íz és egyetemesség – A nyelvi ideál változatai Bessenyei, Péczeli és Révai fordításai mentén

A 18. század utolsó harmadában megfogalmazott akadémiaalapítói törekvésekben elsődleges szerepet játszik a nyelvművelés. Bessenyei *Jámбор szándéka* az alapítandó társaság fő küldetéseként a nyelv pallérozását és „minden tudva levő dolgokra” való kiterjesztését határozza meg. Révai 1790-es akadémia-alapítási tervezete szintén a nyelv tökéletesítését jelöli meg elsődleges célként, mint szükséges feltételét annak, hogy az akadémia valóban magyar („ut nomini respondeat”) tudományosságot ápolhasson.

A Bessenyei és kortársai által is képviselt cél mögött az ideális nyelvről és annak előállításáról alkotott, részben eltérő, gondolatok húzódnak meg. A remélt fejlődés feltételének ugyanis a magyar nyelv olyan ideális állapotának kidolgozását tekintik, amely alkalmazkodik az ízlés szabályaihoz és kellő egyetemességgel bír. Bessenyei, Péczeli József és Révai egyszemélyes akadémiaként dolgoznak is ezen. Szépirodalmi tevékenységük közös jellemzője, hogy egy felsőbb társadalmi célra irányul, és a műfordítás különböző formáit ennek eszközeként alkalmazza. Ebben nyilvánvalóvá válik a kánonalkotásra irányuló szándék, amely a mai fogalmakkal szépirodalminak minősülő szövegeket az ideális nyelvhez elvezető mérföldköveknek tekinti, illetve ez utóbbi „emlékműveinek”.

Az előadás ezen „egyszemélyes akadémiák” fordításait vizsgálja, s arra a kérdésre keresi a választ, milyen nyelvfilozófiai és nyelvművelői elvrendszer alapján készültek, illetve milyen, a nyelvre vonatkozó célokat kívántak szolgálni tevékenységükkel.

Szalisznyó Lilla

SZTE BTK Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet Magyar Irodalmi Tanszék

„...mind a’ repertorium, mind a’ literatúra nyersen”

A Magyar Tudós Társaság drámafordítási programjai az 1830-as években

A Magyar Tudós Társaság megalakulásától kezdve fontos feladatának tekintette a magyar nyelvű színjátszás műsorkínálatának megújítását, darabellátásába való bekapcsolódást is. Az 1830-as években két fordítási programot indított, először klasszikus drámák, majd kortárs német és francia színdarabok átültetését kezdeményezte. A lebonyolítással és ellenőrzéssel megbízott bizottságok munkáját a kisgyűlések és a játékszíni bizottság üléseinek jegyzőkönyvei, valamint a fordításokról készült bírálatok alapján követhetjük nyomon. Ezek a kéziratok források korábban még nem képezték alap kutatás tárgyát, nemigen van rálátásunk arra, hogy a vállalkásnak mekkora irodalom- és színháztörténeti jelentősége volt. Előadásomban az autográfok szisztematikus feltárásával ezt szeretném felfejteni: célom egyrészt a darabválasztások kontextualizálása, a fordítások számbavétele és az értékelési rendszer rekonstruálása, másrészt azt járom körül, hogy mi valósult meg a programokból, s az elképzelések mennyiben találkoztak a magyar nyelvű színtársulatok műsormegújító törekvéseivel, illetve a közönség igényével.

Szegedi Eszter

ELTE BTK Romanisztikai Intézet Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék

Camillo Federici Magyarországon: Galvácsy László *A’ hazudság, vígjáték öt felvonásban*

Előadásomban Galvácsy László Camillo Federici (született Giovanni Battista Viassolo) 18. századi olasz drámaíró kevésbé ismert, *La bugia vive poco* című komédiájából készült fordításával szeretnék foglalkozni, amely a fordító halála után két évvel, 1840-ben jelent meg a Magyar Tudós Társaság Külföldi

Játékszín sorozatának 18. darabjaként *A' hazudság* címmel. Ekkorra Federici egy másik komédiáját, a *Non contare gli anni a una donnát* már játszották a Nemzeti Színházban Kovacsóczy Mihály fordításában (*Capriciosa vagy: Ne kérdezd a hölgy éveit*, bemutató: 1839. március 21.).

Federici *La bugiája* (talán Döbrentei Gábor jóvoltából, ahogyan Dóbék Ágnes utal rá egy 2022-es tanulmányában) már a Magyar Tudós Társaság 1831-ben összeállított listáján is szerepelt ajánlásként, ezért írhatta az egyik lektor, jelesül báró Eötvös József 1837-ben kelt bírálatában, hogy „Galvácsy úr választatása már előre helyesnek mondatott”. Galvácsy ismert alakja volt az 1830-as éveknek, hiszen a *Hazai s Külföldi Tudósítások*, illetve a *Hasznos Mulatságok* szerkesztője volt, ennek ellenére mára nagyon kevés adatunk van róla.

Eötvös a fordítását „gondosnak és könnyenfolyónak” nevezi, melynek során „a hűségről sem feledkezett meg a szerző, s jobbízlés által engedte magát vezetetni”, ennél többet mindeddig nem tudtunk róla.

Reményeim szerint *A' hazudság* alapos vizsgálata hozzá fog járulni ahhoz, hogy a 34 évesen meghalt Galvácsy Lászlóról valamivel teljesebb képet kapjunk.

Tóth Kálmán

NKE Politikai és Államelméleti Kutatóintézet

„Frau Generálin lesz Magából, vagy elhord a' szekermenczezett manó”
Kazinczy *Minna von Barnhelm*-fordításának interkulturális alakzatai

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), a német felvilágosodás drámairodalma kiemelkedő képviselőjének művei fontos szerepet töltek be Kazinczy Ferenc (1759–1831) műfordítói életművében. A *Miss Sara Sampson* és az *Emília Galotti* fordítását már az 1790-es évek elején, a *Minna von Barnhelm* magyar nyelvre történő átültetését fogsága alatt kezdte meg. Klasszicista elveihez híven Lessing-fordításait is folyamatosan csiszolgatta, alakította, és kiadási kísérleteihez kapcsolódóan többször le is tisztázta. Ez utóbbi törekvése azonban nehézségekbe ütközött, és csak a Magyar Tudós Társaság műfordítói programjához kapcsolódóan, 1830-ban jelent meg a *Galotti Emília* a Bajza József szerkesztette *Külföldi Játékszín* első darabjaként, a Lessing-drámák közül egyetlenként a fordító életében. Az előadásomban vizsgált *Minna von Barnhelm*-fordítás csak három évvel a széphalmi mester halála után, 1834-ben látott napvilágot a *Külföldi Játékszín* 8. darabjaként, Bajza és Toldy Ferenc sajtó alá rendezésében.

Az Emilia Galotti megjelent szövege kapcsán Kazinczy nem volt teljesen elégedett a szerkesztői változtatásokkal, így például a nevek Bajza-féle magyarításával, ragaszkodva az eredeti német alakokhoz. A „Barnhelmi Minna” esetében ezt már nem volt alkalma felrónia a fordításában megőrzött német kulturális sajátosságokat eltüntetni igyekvő kiadónak. Előadásomban Kazinczy fordításának 1830 januárjában letisztázott, végsőnek tekinthető változatát (kritikai kiadása megjelent 2009-ben Czibula Katalin és Demeter Júlia sajtó alá rendezésében) vetem össze az 1834-es Bajza-féle változattal és Lessing vígjátékának eredeti német nyelvű szövegével, kísérletet téve a kulturális sajátosságok átültetéséhez kapcsolódó fordítási stratégiák, a Kazinczy és Bajza/Toldy fordítással kapcsolatos nézetei közötti szemléletbeli különbségek rekonstruálására.

A konferencia az MTA200 programsorozat keretében,
az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet XVIII. és XIX. századi Osztálya
szervezésében kerül megrendezésre

Szervezőtitkár: Lengyel Réka

A borító Wilhelm von Kaulbach *Aufführung von Goethes Iphigenie auf Tauris* c. képe felhasználásával készült. (Az előadásban Orestes szerepében Goethe, Pylades szerepében Károly Ágost szász–weimar–eisenachi nagyherceg, Iphigenia szerepében Corona Schröter lépett színre.)

A kép forrása: <https://tinyurl.com/4s2rdzbr>

A konferenciafüzetet szerkesztette: Lengyel Réka

Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munkálatok: Fellini Kft.

